

เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

สัพพทานิ ธมฺมทานิ ชินาติ

๒๗ มกราคม ๒๕๕๑

เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-344-395-9

พิมพ์ครั้งที่ ๒⁺ (ปรับปรุง) - ๒๕๔๕ ๒,๐๐๐ เล่ม
(รวมเนื้อหาที่คัดัดมาจากหนังสือ ๒ เล่ม และปรับปรุงเพิ่มเติมตามควร)

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ - มกราคม ๒๕๕๑ ๒,๐๐๐ เล่ม
- คุณเปี่ยม น พัวพงศกร พิมพ์เป็นธรรมทาน

แบบปก: พระชัยยศ พุทธิวิโร

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

คุณปิยมณ พัวพงศกร ได้แจ้งฉันทเจตนาขอพิมพ์หนังสือ
เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร ของพระเดชพระคุณพระพรหม
คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) เพื่อแจกมอบเป็นธรรมทานแก่ญาติมิตร
และผู้สนใจทั่วไป

การพิมพ์หนังสือแจกเป็นธรรมทานนั้น นับว่าเป็นการให้อย่าง
สูงสุด ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ ชนะทานทั้ง
ปวง เป็นการแสดงน้ำใจปรารถนาดีอย่างแท้จริงแก่ประชาชน ด้วยการ
มอบให้ซึ่งแสงสว่างแห่งปัญญาและทรัพย์อันล้ำค่าคือธรรม ที่จะ
เป็นหลักนำประเทศชาติให้พัฒนาไปในวิถีทางที่ถูกต้อง และเป็นไป
เพื่อประโยชน์สุขที่แท้และยั่งยืนแก่ชีวิตและสังคม

ขออนุโมทนาธรรมทานบุญกิริยาของคุณปิยมณ พัวพงศกร
ในวาระนี้ ขอกุศลจรรยาที่ได้บำเพ็ญ จงเป็นปัจจัยอำนวยอวยจุรพิพรแก่
ท่านผู้ประกอบจาคธรรม และนำมาซึ่งความเกษมศานต์สถาพรแห่ง
สังคมประเทศชาติที่ยั่งยืนนานสืบไป

วิศญาณเวศกวัน

๒๗ มกราคม ๒๕๕๑

สารบัญ

อนุโมทนา	ก
เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร	๑
มนุษย์ คือสัตว์ผู้ต้องศึกษา ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการศึกษา	๑
ทำงานเพื่ออะไร?	๗
ควรทำงานกันอย่างไร?	๑๐
จุดมุ่งหมายของคน หรือจุดมุ่งหมายของงาน?	๑๔
ทำงานอย่างไร จึงจะได้ความสุข?	๒๑
ชีวิต งาน และธรรม: ความประสานสู่เอกภาพ	๒๘
ชีวิต งาน และธรรม: อิสรภาพภายในเอกภาพ	๓๑

เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร*

- ❁ -

มนุษย์ คือสัตว์ผู้ต้องศึกษา**

ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการศึกษา

ธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์ก็คือ เป็น สัตว์ที่ต้องฝึก หรือต้องศึกษา และฝึกได้ หรือศึกษาได้ด้วย

การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงาม เราจะต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นไปในระบบการดำเนินชีวิตของเรา ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนา มีการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้น แต่ถ้าเราไม่เรียนรู้ ไม่ฝึก เราจะดำเนินชีวิตให้ดีไม่ได้เลย ทั้งนี้ เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัญชาตญาณอย่างเดียวไม่พอ

สัญชาตญาณนี้มนุษย์อาศัยได้น้อยเหลือเกิน ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่นที่อาศัยสัญชาตญาณได้มาก จนกระทั่งว่ามันแทบไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องฝึกฝนอะไรเลย มันก็อยู่ได้

แต่สัตว์นั้น ถึงแม้มันจะฝึกได้บ้าง มันก็ฝึกได้น้อยเรียนรู้ได้น้อย อย่างยิ่ง อย่างดีก็ต้องให้มนุษย์ฝึกให้จนพอทำอะไรได้บ้างในขอบเขตที่จำกัด

* ชื่อเรื่องใหม่ สำหรับเนื้อเรื่องที่คัดตัดตอนจากหนังสือ ๒ เล่ม คือ *ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่* และ *ชีวิตนี้เพื่องาน งานนี้เพื่อธรรม* ซึ่งนำมารวมต่อกันตามที่คุณโยมนาม พูนวัตถุ ได้เลือกและแจ้งความประสงค์เพื่อพิมพ์แจก (ครั้งแรก มิถุนายน ๒๕๔๘)

** จาก *ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๓๐-๓๖

ยิ่ง ตรงข้ามกับมนุษย์ที่อาศัยสัญชาตญาณแทบไม่ได้เลย การดำเนินชีวิต ต้องเรียนรู้ต้องฝึกทั้งหมด การดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ต้องอาศัยการลงทุน คือต้องเรียนรู้ต้องฝึก แต่พร้อมกันนั้น มนุษย์ก็เรียนรู้และฝึกได้อย่างแทบ ไม่มีขีดจำกัด

หลักการของพระพุทธศาสนาสอนตามธรรมชาติว่า มนุษย์เป็นสัตว์ ที่ต้องฝึกและฝึกได้ ฝึกไปทำไม ก็ฝึกให้ดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้นไป จะได้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เป็นอิสระ และอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุขในสังคม และในโลก ทำไมจึงต้องฝึก เพราะชีวิตของเราที่เกิดมาตั้งแต่เริ่มต้น เราได้ เรียนรู้มา ได้ฝึก ได้หัดมา เราจึงอยู่รอดมาได้ และอยู่ได้ด้วยดี

อย่างที่เราเห็นกันอยู่ว่า มนุษย์เกิดมาอาศัยสัญชาตญาณแทบไม่ได้เลย เราต้องเรียนรู้และต้องฝึกต้องหัดเอาทั้งนั้น พอเกิดมาก็ต้องมีคนอื่นอุ้มชู ก่อน ต้องเลี้ยงดูเป็นเวลาหลายปี ในระหว่างที่เขาเลี้ยงดูนั้น ตัวเองทำอะไร ตัวเองก็เรียนรู้และฝึกหัดไป ต้องเรียนต้องฝึกทั้งนั้น ทั้งการนั่ง การนอน การยืน การกิน การขับถ่าย จนกระทั่งมาเดิน มาพูด ต้องฝึกต้องหัดหมด

จึงบอกว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์แทบไม่มีอะไรได้มาเปล่าๆ มนุษย์ต้องลงทุนทั้งนั้น ลงทุนด้วยการหัด ด้วยการฝึก ด้วยการเรียนรู้ เรา จึงได้การดำเนินชีวิตที่ดีมา

การดำเนินชีวิตที่ดีนั้น เราเรียกสั้นๆ ว่า **จริยะ** ส่วนการเรียนรู้ ก็ เรียกเป็นคำศัพท์ว่า **สิกขา** (คือ การศึกษา) เมื่อการดำเนินชีวิตที่ดีนั้น เราได้ มาด้วยการเรียนรู้ ก็จึงพูดสั้นๆ ว่า **จริยะ** นั้น เราได้มาด้วย **สิกขา**

เพราะฉะนั้น ชีวิตของมนุษย์ ถ้าจะเป็นชีวิตที่ดี ต้องมีการศึกษา ตลอดเวลา คือต้องเป็นชีวิตแห่งการศึกษา จะพูดว่า **ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่ง การศึกษา** ก็ได้ เพราะชีวิตที่ดี ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา เราไม่สามารถได้ ชีวิตที่ดีมาเปล่าๆ

พร้อมกันนั้น การดำเนินชีวิตก็เป็นโอกาสให้มนุษย์ได้เรียนรู้หรือได้ศึกษา กล่าวคือ มนุษย์ก็เรียนรู้หรือศึกษาจากการดำเนินชีวิตนี้แหละ เพราะฉะนั้น การดำเนินชีวิตที่ดี จึงเป็นการดำเนินชีวิตพร้อมไปด้วยกันกับการเรียนรู้ และจึงกล่าวว่า **ชีวิตที่ดี คือชีวิตแห่งการเรียนรู้** (ศึกษา) และ**มนุษย์ยิ่งเรียนรู้ ก็ยิ่งมีชีวิตที่ดี** (จริยะ)

เพราะฉะนั้น ถ้าการศึกษาถูกต้อง **ยิ่งศึกษา ก็ยิ่งมีจริยะ**

แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ ไม่ใส่ใจในหลักการที่เป็นธรรมชาตินี้ เมื่อการเรียนรู้ การฝึก การหัดนั้นจำเป็นเพื่อให้ตัวดำเนินชีวิตอยู่ได้ เขาก็เรียน ก็ฝึก ก็หัดไปด้วยความจำเป็นจำใจ แค่นี้พอจะให้ตัวอยู่รอดได้ แล้วก็หยุดฝึก เขาจึงไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ถ้าใครตระหนักถึงธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ว่า **ชีวิตที่ดีของมนุษย์** ได้มาด้วยการเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนา ต้องมีศึกษา ถ้าเราฝึกฝนพัฒนาเรียนรู้ อยู่เรื่อย ชีวิตของเราจะดีงาม เขาก็จะศึกษาต่อไปเรื่อยๆ จนมีชีวิตที่ประเสริฐ อย่างน้อยก็ให้อยู่ดี มีใช้แค่อุจรอด

ชีวิตที่มีการศึกษา คือเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาอยู่เรื่อย จะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่า **“ชีวิตประเสริฐเกิดจากการศึกษา”** ดังพุทธพจน์ที่ย้ำอยู่เรื่อยว่า **ทนต์ เสนุโจ มนุสฺเสสุ** แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้น ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ

ความเป็นสัตว์พิเศษของมนุษย์อยู่ตรงนี้ คือการที่ศึกษา เรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาได้ และฝึกหัดพัฒนาไปได้อย่างแทบไม่มีที่สิ้นสุด จนเป็นพุทธะก็ได้ อีกทั้งฝึกตัวเองได้ด้วย

ดังวาทีว่า **มนุสฺสญฺญตํ สมฺพุทฺธํ อตฺตทนต์ํ สมหิตํ** แปลว่า พระสัมพุทธเจ้านั้น ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

นี่กลายเป็นพลิกกลับเลย แต่ก่อนนั้น มนุษย์ต้องไหว้กราบเคารพ เทวดา แต่พอมนุษย์ฝึกตนดีแล้ว เทวดากลับมาไหว้มนุษย์

พระพุทธศาสนาเกิดในสังคมที่บูชาเทพเจ้า มนุษย์เอาแต่หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลข้างนอก พระพุทธเจ้าต้องให้กำลังใจว่า อย่ามัวไปอ้อนวอนอย่ามัวไปหวังพึ่ง ตัวคุณนี่แหละพัฒนาได้ และถ้าคุณพัฒนาตัวดี เทวดาและแม้แต่พระพรหมก็หันมานับถือคุณ นี่เป็นการตรัสให้คนเกิดกำลังใจ ไม่ให้มัวงอมืองอเท้า ไปหวังพึ่งสิ่งภายนอก

ตกลงว่า ในคติพุทธศาสนา เรื่องจริยะหรือจริยธรรมไม่ได้แยกจากการศึกษาเลย แต่เป็นเรื่องเดียวกัน เพื่อให้มี**จริยะ** คือการดำเนินชีวิตที่ดีงามที่ประเสริฐ ก็ต้องมี**ศึกษา** คือศึกษา ฟีกฝน เรียนรู้ พัฒนา และเมื่อคนมี**จริยะ** คือดำเนินชีวิตที่ดีงามไป เขาก็ยิ่งได้**ศึกษา** คือได้เรียนรู้ฟีกฝนพัฒนามากขึ้น

จึงได้อ้างพระพุทธดำรัสที่ว่า พรหมจริยะ คือ**จริยะ**อันประเสริฐ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งตรงกับ**ศึกษา** คือการเรียนรู้ ฟีกฝน พัฒนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่างเหมือนกัน

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา บอกชั่ดอยู่แล้วว่าฟีก ๓ อย่างฟีกอะไร ก็ฟีกพฤติกรรม ฟีกจิตใจ ฟีกปัญญา แล้วก็เกิดจริยะดีงาม (เรียกว่าพรหมจริยะ) คือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ทำให้มีพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาที่ดียิ่งขึ้นไป ฟีกอะไรก็ได้สิ่งนั้น ฟีกที่ไหน ก็ฟีกที่ศีล สมาธิ ปัญญา

คติของลัทธิขันธ์อื่นว่า เกิดมาด้วยสัญชาตญาณใด ก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณนั้น แต่ของมนุษย์ไม่เช่นนั้น คติของมนุษย์ว่า ฟีกอย่างไรได้อย่างนั้น จึงเป็นหลักการของมนุษย์ว่าจะต้องมีการฟีก คือเรียนรู้ฟีกหัดพัฒนา เพราะนี่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ผู้เป็นสัตว์ที่ต้องฟีก และฟีกได้

คำว่า “**ต้องฟีก**” แสดงถึงความเสียเปรียบของมนุษย์ ที่ว่าสัตว์อื่นมันไม่ต้องฟีก ไม่ต้องหัด ไม่ต้องเรียนรู้ มันก็อยู่ได้ ส่วนมนุษย์นี่แยกว่าต้องฟีกจึงอยู่ได้

แต่ “**ฟีกได้**” แสดงความพิเศษที่เป็นข้อดีของมนุษย์ว่า มนุษย์นี่ฟีกได้ จนกลายเป็นสัตว์ผู้ประเสริฐ

นี่ก็บอกอยู่ในตัวว่า มนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก หรือฝึก แล้วจึงประเสริฐ ถ้าไม่ฝึก ก็ไม่ประเสริฐ

แต่ตรงข้าม ถ้าคนไม่ฝึกตน จะแย่งยิ่งกว่าสัตว์อื่นๆ เพราะโดยสัญชาตญาณ คนสู้สัตว์อื่นไม่ได้ เมื่อคนไม่ฝึกตน คนก็ไม่มีปัญญาซึ่งเป็นเกณฑ์จะทำตัวให้ประเสริฐ

ส่วนสัตว์อื่น ถึงจะอยู่ได้หรือเก่งด้วยสัญชาตญาณ แต่มันฝึกไม่ได้ คือสัตว์อื่นนั้น มันไม่ต้องฝึก และมันก็ฝึกไม่ได้ด้วย (ไม่ใช่ฝึกไม่ได้เลย มันเรียนรู้และฝึกได้ในขอบเขตจำกัดมาก และต้องให้มนุษย์ฝึกให้) แต่มนุษย์นี้

๑. ฝึกได้

๒. ฝึกตัวเองได้

ฝึกตนได้นี้แหละสำคัญอย่างยิ่ง การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาอย่างแท้ที่ได้ผลสูงสุด ก็คือฝึกตัวเอง หมายความว่า รู้จักเรียนรู้ เอาสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง

แล้วจะฝึกฝนพัฒนาไปถึงไหนกัน ก็พัฒนาไปจนเต็มสุดศักยภาพของความเป็นมนุษย์ หรือเท่าที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้ อย่างที่ว่าแล้ว มนุษย์ศึกษาให้เป็นนักปราชญ์ นักวิทยาศาสตร์ นักอะไรๆ อีกมากมาย ได้ทั้งนั้น จนกระทั่งฝึกให้ถึงที่สุดมนุษย์จะเป็นพุทธะก็ได้

พูดง่ายๆ ว่าไม่เพียงศักยภาพทางร่างกาย แต่ยังมีศักยภาพทางจิต และศักยภาพทางปัญญาอีกมากมายหลายระดับ แม้แต่ความสุข ก็ยังมีอีกหลายชั้น ไม่ใช่แค่ความสุขจากการเสพทางผัสสทวารที่ต้องพึ่งพา ขึ้นต่อตัวประกอบภายนอก และต้องแย่งชิงกัน แต่มีความสุขที่ประณีตและเป็นอิสระที่มนุษย์จะพัฒนาศักยภาพขึ้นไปได้ไปถึงยิ่งขึ้นไป อีกมากมาย

ขอย้อนไปหาข้อสรุปว่า ระบบจริยะในพุทธศาสนาเป็นเรื่องของชีวิตทั้งชีวิต ที่เป็นองค์รวม เป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ๓ ด้าน ที่ส่งผลต่อ

กัน จะไปแยกจากกันไม่ได้ ต้องพัฒนาไปด้วยกัน และการที่จริยะนั้นจะเป็นพรหมะ (พรหมจริยะ) คือจะเป็นการดำเนินชีวิตที่ดึงมาได้ จริยะก็ต้องเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ (ที่เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องเรียนรู้) คือต้องศึกษา

เพราะฉะนั้น จริยะจึงแยกจากการศึกษาไม่ได้ และดังนั้น เรื่องการศึกษา กับเรื่องจริยะ จึงแทบจะเป็นเรื่องเดียวกัน

แต่เวลานี้เรามองจริยธรรมเป็นส่วนชนิดเดียวของการศึกษา และการศึกษาที่เราพูดถึงกันนั้น เมื่อมองในแง่ของพุทธศาสนา ก็เป็นชนิดเดียวในระบบการศึกษาของพุทธศาสนา เพราะการศึกษาปัจจุบันมองพราแล้ว

การศึกษาในความหมายของคนทั่วไป จะมองเน้นไปในเรื่องของ การเล่าเรียนวิชาทำมาหากิน

ทั้งๆ ที่นักการศึกษาบอกว่าไม่ใช่แค่นั้น แต่เวลาจัดการศึกษาในเชิงปฏิบัติ เราก็มักจะเอาอย่างนั้น หรือแม้แต่แค่นั้น จนกระทั่งชาวบ้านก็มองเป็นอย่างนั้นว่า การศึกษาคืออะไร คือไปเล่าเรียนวิชา เพื่อจะได้เอามาทำมาหาเลี้ยงชีพ ตลอดจนเอาไปเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์

อย่างดีก็เอามาพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาสังคม จนกระทั่งไปๆ มาๆ ตัวคนเองก็กลายเป็นแค่ทรัพยากรมนุษย์

เมื่อคนมองแคบๆ และเขวกันไป จนการศึกษาเป็นแค่การรู้วิชา เลี้ยงชีพทำมาหากิน คนเล่าเรียนไป ทำงานทำเงินได้มา ก็ว่ายวนอยู่กับความวุ่นวายในการวิ่งแข่งแย่งกันหาความสุข จนกระทั่งสังขารเหี่ยวแห้งร่วงโรยเหี่ยวหาความสุขไม่ไหว ก็เหงาหงอย แล้วชีวิตก็จบไป

ในสภาพเช่นนี้ คักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ ถูกทิ้งสูญเปล่า เกิดมาแล้วชีวิตเหมือนว่าว่างเปล่าอย่างน่าเสียดาย ไม่ได้ประโยชน์จากการมีชีวิต และไม่ได้ใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ ให้สมกับศักยภาพที่ตนมี

ทำงานเพื่ออะไร*

งานเป็นกิจกรรมส่วนสำคัญของชีวิต เพราะฉะนั้น ถ้าจะดูให้ละเอียดว่าเราใช้ชีวิตกันอย่างไร ก็ต้องมาดูเรื่องการทำงานว่าทำกันอย่างไรด้วย

คนเรานั้นมองการทำงานต่างกันไปหลายอย่าง และจากความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของการทำงาน ก็ทำให้เขามีพฤติกรรมการทำงาน เป็นแบบของตนๆ ไปตามความเข้าใจนั้น

อย่างแรกซึ่งเห็นชัดที่สุด คนโดยมากมองงานว่าเป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพ ทำให้มีเงินมีทอง สำหรับเอามาซื้อหาทรัพย์สิน มาจับจ่ายใช้สอยหาความสุขอะไรต่างๆ คนจำนวนมากมายมองความหมายของงานแบบนี้

ถ้าถือตามคตินี้ ก็จะเข้ากับคำขวัญที่ว่า **งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข** ต้องทำงานจึงจะมีเงิน และต้องมีเงินจึงจะได้คนมาทำงาน

นี่คือความหมายขั้นแรก แต่ยังมีความหมายต่อไปอีก

สำหรับคนอีกจำนวนมาก นอกจากมองความหมายที่หนึ่งแล้ว ยังมีความหมายที่สองพ่วงมาด้วย คือมองขยายกว้างไกลออกไปว่า งานนี้จะนำชีวิตของเราไปสู่การมีตำแหน่ง มีฐานะ เจริญก้าวหน้ารุ่งเรือง หรือรุ่งโรจน์ และได้รับความนิยมนับถือ ที่ทางพระเรียกว่า **โลกธรรม** อันนี้ก็มีความหมายที่สำคัญเหมือนกัน คนไม่น้อยมองงานในความหมายแง่นี้

ต่อไป งานยังมีความหมายอย่างอื่นอีก และความหมายบางอย่างก็ช่วยให้เรามองกว้างออกไปนอกตัวเอง

ในความหมายที่ว่ามาแล้ว เรามองจำกัดเฉพาะตัวเอง ที่บอกว่างาน

* ต่อแต่นี้ไปจนจบเล่ม ปรับจาก **ชีวิตนี้เพื่องาน งานนี้เพื่อธรรม**, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๔, พ.ศ.๒๕๕๓, หน้า ๙-๔๙ (ตรงกับครั้งที่ ๑๔, พ.ศ.๒๕๕๔ แต่ไม่ตรงกับครั้งล่าสุด พ.ศ.๒๕๕๗ ซึ่งพิมพ์ขนาดจิ๋ว)

เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ก็เป็นเรื่องของตัวเอง งานเป็นบันไดไต่เต้าไปสู่ความรุ่งเรือง หรือความสำเร็จ ก็เพื่อตัวเอง

แต่ที่จริงงานไม่ใช่แค่เพื่อตัวเอง งานเป็นเรื่องกว้างกว่านั้น งานเป็นเรื่องที่เป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์ เป็นไปเพื่อการพัฒนา เป็นกิจกรรมของสังคม เป็นของประเทศ เป็นของโลก

โลกจะเป็นไปได้ สังคมจะดำเนินไปได้ ประเทศชาติจะพัฒนาได้ จะต้องอาศัยคนทำงาน เพราะฉะนั้น คนที่ทำงานจึงเท่ากับได้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์พัฒนาสังคมประเทศชาติ

ตามความหมายของงานในแง่นี้ พอเราทำงาน เราก็นึกที่เดียวว่า ตอนนั้นเรากำลังทำการอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมประเทศชาติ หรือมองว่าเรากำลังทำอะไรอย่างหนึ่ง เพื่อประโยชน์สุขของสังคมหรือของประชาชน

ต่อไป งานยังมีความหมายอีก ในแง่ว่าเป็นสิ่งที่แปรสภาพชีวิตของคน ทำให้คนมีชีวิตที่แตกต่างกันไป ดำเนินชีวิตต่างกันไป มีสภาพความเป็นอยู่แตกต่างกัน

คนเป็นกรรมกรก็มีความเป็นอยู่แบบหนึ่ง คนเป็นนักวิชาการก็มีสภาพชีวิตอีกแบบหนึ่ง ท่านที่เป็นแพทย์ก็มีสภาพชีวิตไปอีกแบบหนึ่ง เป็นพระภิกษุก็มีสภาพความเป็นอยู่อีกแบบหนึ่ง สภาพความสัมพันธ์ในสังคมก็แปลกกันไป ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องของงานที่แบ่งสภาพชีวิตของคนให้แตกต่างกัน จึงจัดว่าเป็นความหมายอีกอย่างหนึ่งของงาน

สำหรับบางคนอาจมองว่า งานเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีคุณค่า ถึงกับบอกว่า *ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน* คนที่กล่าวคิดอย่างนี้มองไปในแง่ว่างานเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชีวิตมีค่า ถ้าไม่ทำงานที่ดีมีประโยชน์ ชีวิตนี้ก็ไม่มีความ

ต่อไป ความหมายของงานอีกอย่างหนึ่ง ก็คืองานเป็นโอกาสที่จะได้พัฒนาตน หรือว่า *การทำงาน คือการพัฒนาตน*

ความหมายของงานในแง่ที่เป็นการพัฒนาตนนี้ ไปสัมพันธ์กับความหมายของการใช้ชีวิตอย่างที่ว่ามาเมื่อกี้ ที่พูดว่าดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตน หรือเพื่อพัฒนาศักยภาพนั้น ที่จริงสาระของมันก็อยู่ที่งานนั่นเอง ที่เป็นตัวพัฒนา

งานนี้แหละเป็นสิ่งที่พัฒนาชีวิตของเรา พัฒนาให้เรามีความสามารถ ทำให้เรามีความเชี่ยวชาญ มีความเก่งกาจในทางใดทางหนึ่ง แม้ในด้านการศึกษา ฝึกฝนทางจิตใจหรือในทางคุณธรรม งานก็เป็นเครื่องมือฝึกฝนคน ทำให้เรามีความขยัน มีความอดทน ทำให้มีระเบียบวินัย มีใจเข้มแข็ง ทำให้รู้จักสัมพันธ์กับเพื่อนพ้องผู้ร่วมงานและคนทั่วไป สิ่งเหล่านี้ล้วนอาศัยงานเป็นเครื่องมือ

ถ้าคนรู้จักทำงาน คือทำงานเป็น จะสามารถใช้งานเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนพัฒนาตนเองได้มากมาย

เพราะฉะนั้น ในแง่หนึ่ง นักทำงานจะมองว่า งานเป็นสิ่งที่ช่วยฝึกฝนพัฒนาตัวของเขา อย่างที่ว่าทำให้ศักยภาพของเขาถึงความสมบูรณ์

ทั้งหมดนี้เป็นความหมายของงานในแง่ต่างๆ ซึ่งกล่าวได้มากมายหลายนัย นอกจากนี้ ก็อาจมีผู้ที่มองความหมายของงานในแง่อื่นอีก แต่ในแง่หลักๆ แล้วก็เป็นอย่างนี้

ควรทำงานกันอย่างไร?

ที่นี้ เมื่อคนทำงานไปตามความหมายและความเข้าใจของเขา ความหมายของงานตามที่เขาเข้าใจนั้น ก็มีผลต่อพฤติกรรมในการทำงาน และส่งผลต่อความรู้สึกและต่อสภาพจิตใจในการทำงานของเขาด้วย

เราเข้าใจการทำงานอย่างไร เราก็มุ่งหวังผลสนองไปตามความหมายนั้น ถ้าเกิดผลสนองตามความมุ่งหมาย เราก็เกิดความพึงพอใจ ถ้าไม่สนองตามความมุ่งหมาย ก็เกิดความเศร้าเสียอกเสียใจ เพราะฉะนั้น ความเข้าใจในความหมายของงานจึงมีผลกระทบต่อชีวิตจิตใจของเรามาก

ตัวอย่างเช่น คนที่ทำงานในความหมายที่เป็นเพียงเครื่องมือหาเลี้ยงชีพ ให้ได้ผลตอบแทน ให้ได้ผลประโยชน์ ถ้าไม่ได้ผลประโยชน์มาก หรือได้มาน้อยไป เขาก็จะรู้สึกไม่สมหวัง ไม่พอใจ เกิดความทุกข์ เพราะว่าความมุ่งหมายในการทำงานของเขา ไปอยู่ที่ผลประโยชน์ตอบแทน คือเรื่องเงินทอง เป็นต้น การที่เขาจะมีความสุขหรือความทุกข์ ก็อยู่แค่นั้น

ที่นี้ ถ้ามองความหมายของงานไปในแง่ว่า เป็นการทำหน้าที่หรือบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมประเทศชาติ สำหรับคนที่มองอย่างนี้ บางทีแม้ว่าผลประโยชน์ตอบแทนอาจไม่มากนัก แต่ความพึงพอใจของเขาอยู่ที่ว่า งานนั้นทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคม ดังนั้น ถ้าเห็นว่างานของเขาได้ช่วยสังคม เขาก็มีความสุข ความรู้สึกในใจจึงสัมพันธ์กับการมองความหมายของงาน

คนที่มองงานในแง่ของการพัฒนาตน หรือพัฒนาศักยภาพ เวลาทำงานก็จะเพลินไปกับงาน เพราะในเวลาทำงานเราได้ฝึกตัวของเรายู่ตลอดเวลา เมื่อทำงานไป เราก็ได้ความรู้ความสามารถ เพิ่มพูนความชำนาญ

มากขึ้น ส่วนเรื่องที่ว่าจะได้ผลประโยชน์ตอบแทนมากน้อย เราจะไม่คำนึงมากนัก แต่เราจะมีคามพึงพอใจ ในการที่ได้พัฒนาตนเองให้มีศักยภาพเพิ่มขยาย เพราะฉะนั้น การเข้าใจความหมายของงาน จึงมีผลสำคัญมากต่อสภาพจิตใจ
ตอนนี้ อยากจะพูดถึงความรู้สึกพื้นฐานทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับ
เรื่องงานสักนิดหนึ่ง

เมื่อพูดถึงความหมายของงาน ถ้ามองดูวัฒนธรรมไทยและนำไปเทียบกับวัฒนธรรมตะวันตก จะเห็นว่าแตกต่างกัน และความแตกต่างนั้นก็แสดงถึงพื้นฐานการสั่งสมฝึกรวมจิตใจของวัฒนธรรมที่ต่างกัน

คนไทยเรามองคำว่างานกันอย่างไร ก่อนที่วัฒนธรรมแบบตะวันตกเข้ามา คนไทยเราใช้คำว่า *งาน* ในความหมายที่ไม่เหมือนปัจจุบัน เรามีงานวัด เรามีงานสงกรานต์ เรามีงานกฐิน เรามีงานทอดผ้าป่า ฯลฯ

คำว่างานในความหมายของคนไทย เป็นกิจกรรมเพื่อความสนุกสนาน เพื่อความบันเทิง อย่างงานวัดก็เป็นเรื่องสนุกทั้งนั้น มีมหรสพ มีละครหนังลิเก ในงานสงกรานต์เราก็ไปสนุกกัน เาน้ำไปอาบให้กัน ไปเล่นอะไรต่ออะไรกันครึกครื้น

แต่ความจริงงานมีความหมายที่ซ้อนอยู่ลึกกว่านั้น คือ เป็นเรื่อง การทำความดี กิจกรรมที่เป็นหลักเป็นแกนของงาน ก็คือ การทำบุญ ทำการกุศล หรือบำเพ็ญความดีบางอย่าง โดยเฉพาะการมาร่วมกันทำประโยชน์บางอย่างเพื่อส่วนรวม แม้แต่งานสงกรานต์ ก็มีกิจกรรมที่เป็นการทำบุญทำกุศลอยู่ รวมทั้งการขนทรายเข้าวัด

ดังนั้น การทำงานจึงมีความหมายในเชิงที่เป็นกิจกรรมในการทำความดีบางอย่าง หรือเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา แต่ส่วนหนึ่งที่ปนอยู่ด้วยก็คือความสนุกสนานบันเทิง ซึ่งเป็นส่วนที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันในคน

ไทยส่วนมาก

พูดรวบรัดว่า ความหมายของงานที่เป็นไปตามวัฒนธรรมไทยนี้
เหลือมาในรูปของความสนุกสนานเป็นหลัก

ที่นี้ ในแง่ของสังคมตะวันตก การทำงานแบบตะวันตกเข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมตะวันตกนั่นเอง

ตามความหมายแบบตะวันตก งานคืออะไร

งานในความหมายของตะวันตกนั้น เรียกว่า work และมีคำสำคัญ
ที่คู่กับ work เป็นคำตรงข้ามกับ work ซึ่งช่วยให้ความหมายของ work
เด่นชัดขึ้นมาด้วย คือคำว่า leisure แปลว่า การพักผ่อนหย่อนใจ

งานในความหมายของฝรั่ง เป็นคู่กัน และตรงข้ามกับการพักผ่อน
หย่อนใจ เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมตะวันตกจึงมองงานว่าเป็นเรื่องของความ
เหน็ดเหนื่อย ลำบากตรากตรำ เป็นเรื่องที่ต้องทนทำด้วยความทุกข์ยาก และ
ก็จึงต้องมีสิ่งที่เป็นคู่กันเพื่อทดแทน คือการพักผ่อนหย่อนใจ

ตามวัฒนธรรมของฝรั่งนี้ คนเราต้องทำงาน เสร็จแล้วก็ไปพักผ่อน
หย่อนใจ เพื่อช่วยทดแทนชดเชยหรือผ่อนระบาย ดังนั้น งานจึงเป็นสิ่งที่ทำ
ให้เกิดความเครียดได้มาก และถ้าเราตั้งทำไว้ไม่ดี มีท่าทีของจิตใจที่ไม่ถูกต้อง
คือไม่มีความรักงาน เราก็จะทำงานด้วยความเหนื่อยหน่ายและอยากจะ
หนีงาน งานกลายเป็นสิ่งที่หนักหนา ต้องเผชิญ ต้องผจญ ต้องต่อสู้

เมื่อมองอย่างนี้ คนก็จึงต้องหาทางหลีกเลี่ยงไปเสียจากงาน ต้องการ
ให้งานเลิก หรือจะหนีจากงานเพื่อไปหาการพักผ่อน อันเป็นสิ่งที่จะต้องแก้ไข

ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีจริยธรรมที่เข้าสู่เป็นคู่กัน คือว่า คนในวัฒนธรรม
ตะวันตก ซึ่งทำงานแบบตะวันตก จะต้องสร้างนิสัยรักงานขึ้นมาให้ได้
พอรักงาน ก็มีใจสู้ และทนต่อความหนักความเหน็ดเหนื่อยของงานได้

เป็นอันว่า ความหนักและความเหน็ดเหนื่อย เป็นลักษณะงานแบบ ตะวันตก คนไทยรับเอาความหมายของคำว่า “งาน” ในแง่ที่เป็นความหนัก น่าเหนื่อยมาจากตะวันตก โดยไม่ได้รับเอา *นิสัยรักงาน* มาด้วย แต่เรามี *นิสัยรักสนุก* ที่ลึกลงมากับความหมายของงานในวัฒนธรรมไทยของเราเอง

ในสภาพแห่งความมุ่งมั่งและสับสนของวัฒนธรรมอย่างนี้ ถ้าปรับตัวไม่ดี เราจะเสียทั้งสองด้าน คือ ตัวเองก็รักความสนุกสนานตามความหมายของงานแบบเก่า เราจะมุ่งหาแต่ความสนุกสนาน พอเจองานแบบ ตะวันตกที่หนักและไม่สนุก ตัวไม่มี *นิสัยรักงาน* ก็อยากจะหนีงานไป แต่เมื่อ ต้องทำ หนีไม่ได้ ก็ต้องจำใจฝืนใจหรือสักว่าทำ

ลงท้าย ที่ว่าเสียทั้งสองด้าน คือ *งานก็ไม่ได้ผล คนก็เป็นทุกข์*

เพราะฉะนั้น ถ้าจะให้ดี ก็ต้องแก้ไขให้ถูกต้อง ความหมายที่ดีของ เราในวัฒนธรรมเก่าว่า งานเป็นกิจกรรมเพื่อส่วนรวม เพื่อร่วมกันสร้างสรรค์ อะไรรักอย่างหนึ่ง โดยมีความสนุกสนานเป็นผลพ่วงมา หรือเป็นผลพลอย ได้ เราก็รักษาไว้ และในเวลาเดียวกัน งานในความหมายที่ยากที่หนัก ต้องสู้ ต้องทำด้วยความเหน็ดเหนื่อยนี้ เราก็ยินดีต้อนรับไม่ถอยหนี

จะต้องแก้ปัญหาให้ได้ว่า ทำอย่างไรจึงจะให้การทำงานเป็นไปด้วยดี ทั้งยังมีน้ำใจเพื่อแผ่ไปถึงส่วนรวมไว้ แล้วก็ *มีนิสัยรักงาน* ลุ่งงานมาช่วย สนับสนุนด้วย

ถ้าแก้ไขเป็นอย่างนี้ได้ ก็จะกลับร้ายกลายเป็นดี แทนที่จะเสียทั้งสองด้าน ก็กลายเป็นได้ทั้งสองทาง คือ *งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข*

จุดหมายของคน หรือจุดหมายของงาน?

จะเห็นว่าความหมายทางจิตใจเป็นเรื่องสำคัญ เราจะสู้งาน หรือจะหนีงาน ก็อยู่ที่ภาวะจิตใจอย่างที่ว่ามาแล้ว และในการที่จะมีสภาพจิตใจที่เอื้อต่อการทำงานนั้น สิ่งหนึ่งที่จะสนับสนุนให้คนทำงานได้ผลดี ก็คือ **กำลังใจ**

พอพูดถึงกำลังใจก็มีปัญหาอีก กำลังใจจะมาได้อย่างไร กำลังใจก็เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงวงจรอีก มันย้อนไปย้อนมา

ถ้ามีกำลังใจ เราก็ทำงานได้ดี แต่ทำอย่างไรเราจึงจะมีกำลังใจ ถ้าทำงานแล้วได้ผลดี ก็มีกำลังใจ พองานได้ผลดีมีกำลังใจ ก็ยิ่งทำงาน ยิ่งทำงาน ก็ยิ่งได้ผลดี ยิ่งได้ผลดี ก็ยิ่งมีกำลังใจ เป็นการส่งผลย้อนไปย้อนมา

กำลังใจ เป็นเรื่องสำคัญในการทำงาน แต่การที่จะมีกำลังใจได้ ก็อยู่ที่การเข้าใจความหมายของงานนั้นแหละ

คนที่เข้าใจความหมายของงานว่าจะทำให้ได้ผลตอบแทน หรือได้ผลประโยชน์มา ถ้าเขาได้ผลตอบแทน ได้ผลประโยชน์มา เขาก็มีกำลังใจ แล้วก็ทำงาน แต่ถ้าไม่ได้ผลตอบแทนเป็นอัตราเป็นเงินทอง ก็ไม่มีกำลังใจ

แต่อีกคนหนึ่งมองความหมายของงานว่าเป็นการได้พัฒนาตน หรือเป็นการได้บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม เมื่อเขาได้ทำอะไรพอให้รู้สึกว่าได้ฝึกตน หรือได้ช่วยเหลือสังคม เขาก็มีกำลังใจ แม้จะไม่ได้ผลตอบแทนเป็นวัตถุสักเท่าไร

กำลังใจจึงไปสัมพันธ์กับผลตอบแทนองจากงาน ไม่ว่าจะเป็ผลทางวัตถุหรือผลทางจิตใจ จะเป็นผลแก่ตนเองหรือผลแก่ส่วนรวมก็ตาม แล้วแต่จะมองความหมายของงานอย่างไร

รวมความว่า กำลังใจเป็นสิ่งสำคัญก็จริง แต่ไม่ใช่เครื่องกำกับที่

แน่นอนว่าจะให้เกิดคุณค่าที่เป็นประโยชน์เสมอไป อย่างที่ว่า คนที่ทำงานมุ่งแต่ผลประโยชน์ตอบแทนเป็นเงินทองวัตถุ ถ้าผลตอบแทนน้อยไป ไม่ได้มากมายอย่างที่หวัง ก็จะมีปัญหาไม่มีกำลังใจในการทำงาน

เพราะฉะนั้น เราจะต้องหาอะไรมาช่วยกำลังใจให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เพื่อให้งานเกิดคุณค่าอย่างแท้จริง สิ่งหนึ่งที่จะมาหนุนคุณค่านี้ได้ ก็คือ **ศรัทธา** ศรัทธาเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมาก

ศรัทธา คือ ความเชื่อ ซึ่งในความหมายอย่างหนึ่งก็คือ การเห็นคุณค่าของสิ่งนั้น เมื่อเห็นคุณค่าของสิ่งใด ก็พอใจสิ่งนั้น มั่นใจในสิ่งนั้น และใจก็ยึดเหนี่ยวมุ่งไปหาและมุ่งไปตามสิ่งนั้น เมื่อมุ่งไปหาหรือมุ่งหน้าต่อสิ่งนั้น มุ่งจะทำและมุ่งจะตามมันไป ก็เกิดกำลังใจขึ้นมา บางทีอย่างที่ว่าถึงไหนถึงกัน

ศรัทธาเป็นพลัง เมื่อเรามีศรัทธาต่อสิ่งใด เราก็จะสามารถอุทิศชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ อุทิศเรี่ยวแรงกำลังของเราให้แก่สิ่งนั้น เพราะฉะนั้น การที่จะให้เกิดกำลังใจในทางที่ดี ไม่ติดอยู่แค่ผลตอบแทนหรือสิ่งที่ตนจะได้จะเอา ก็จึงต้องสร้างศรัทธาขึ้นมา

ศรัทธาจะเกิดขึ้นได้ ด้วยการเข้าใจความหมายนั้นแหละ เช่น ถ้าเราเข้าใจความหมายของงานในแง่ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เป็นเครื่องสร้างสรรค์ทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคม เป็นต้น เราก็เกิดศรัทธาในงาน เพราะมองเห็นคุณค่าของงานนั้น พอมีศรัทธาอย่างนี้แล้ว ศรัทธานั้นก็จะส่งเสริมกำลังใจในลักษณะที่พุ่งเอาความเป็นคุณเป็นประโยชน์เข้ามาด้วย ไม่ใช่เป็นกำลังใจล้วนๆ ที่เพียงแต่เกิดจากความสมอยากในการได้วัตถุเท่านั้น

เมื่อเข้ามาถูกทางอย่างนี้ พอมีศรัทธาแล้ว กำลังใจที่เกิดขึ้น ก็จะเป็นกำลังใจที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า **ธรรม** คือมีความดีงาม มีคุณประโยชน์พุ่งมาด้วย

นอกจากมีศรัทธาในงานแล้ว ก็ต้องมีศรัทธาในวิถีชีวิตด้วย เรื่องนี้จึงมีความหมายโยงไปหาชีวิตด้วย ว่าเรามองชีวิตอย่างไร

คนที่มองความหมายของชีวิตในแง่ว่า วิถีชีวิตที่ดี คือการหาความสนุกสนานให้เต็มที่ คนอย่างนั้นจะมาศรัทธาในความหมายของงานที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่สังคม ก็เป็นไปได้ยาก

เพราะฉะนั้น ความหมายของงานที่จะทำให้เกิดศรัทธาจึงต้องโยงไปหาความหมายของชีวิตที่ดีด้วย เช่นมองว่า ชีวิตที่ดี คือการที่เราได้ใช้ชีวิตนี้ให้เป็นประโยชน์ มีคุณค่า และการที่ได้พัฒนาตน เป็นต้น

พอมองความหมายของงานในแนวเดียวกันนี้ ความหมายของงานนั้นก็มาช่วยเสริมในแง่ที่เกิดความสัมพันธ์อย่างสอดคล้องกัน คือ *ความหมายของงาน* กับ *ความหมายของชีวิต* มาสัมพันธ์เสริมย้ำซึ่งกันและกัน แล้วศรัทธาก็จะเกิดขึ้นอย่างมั่นคง

ที่นี้ มองต่อไปอีกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เรื่องนี้ไม่ใช่อยู่แค่ศรัทธาเท่านั้น ถ้าเราวิเคราะห์จิตใจของคนทำงาน จะเห็นว่า แม้แต่ศรัทธาก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่า **แรงจูงใจ**

เมื่อมาทำงาน เราก็ต้องมีแรงจูงใจทั้งนั้น ทั้งหมดที่พูดมาก็อยู่ในหลักการของเรื่องแรงจูงใจทั้งสิ้น คนเราจะทำกิจกรรมอะไรก็ต้องมีแรงจูงใจ เมื่อมาทำงานเราก็ต้องมีแรงจูงใจให้มาทำงาน แรงจูงใจจึงเป็นหลักใหญ่ในการแบ่งประเภทของการทำงาน

แรงจูงใจ นั้นมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ๆ ด้วยกัน

แรงจูงใจด้านหนึ่ง ที่เป็นหลักใหญ่ๆ คือความต้องการผลตอบแทน ต้องการผลประโยชน์ ต้องการเงินทอง อันนี้เป็นแรงจูงใจที่มุ่งเข้าหาตัวเอง เป็นความปรารถนาส่วนตัวหรือเห็นแก่ตัว ทางพระเรียกว่า **แรงจูงใจแบบตัณหา**

ที่นี้ ต่อจากตัณหายังมีอีก เราต้องการความสำเร็จ แต่ความสำเร็จนั้นเป็นความสำเร็จของเรา โดยเฉพาะความสำเร็จของเราในรูปของความยิ่งใหญ่ ในรูปของการได้ตำแหน่งได้ฐานะเป็นต้น อันนี้ก็เป็แรงจูงใจในแง่ของตัวเองเหมือนกัน คือต้องการผลประโยชน์ตอบแทนส่วนตัว ในรูปของความสำคัญของตนเอง ความโดดเด่น เช่นมีตำแหน่งใหญ่โต มีฐานะสูง ชื่อนี้เรียกว่า **แรงจูงใจแบบมานะ**

“มานะ” นั้น ทางพระแปลว่า ถือตัวสำคัญ คือความอยากให้ตนเองเป็นคนโดดเด่น มีความสำคัญ หรือยิ่งใหญ่ ไม่ใช่มานะในความหมายของภาษาไทยว่าความเพียรพยายาม

ตกลงว่า แรงจูงใจสำคัญด้านที่หนึ่งนี้ เป็นเรื่องของตัณหาและมานะ ซึ่งสำหรับมนุษย์ปุถุชนก็เป็นธรรมดาที่จะต้อง มี แต่จะทำอย่างไรให้ประณีต ลึกหน่อย เช่นว่า

ถ้าเป็นความต้องการผลตอบแทนในชั้นธรรมดาของมนุษย์ ก็ขอให้ อยู่ในขอบเขตเพียงว่าสำหรับให้ เป็นอยู่ด้วยความสะดวกสบายพอสมควรในโลกนี้ หรือเป็นอยู่ดีไม่ขัดสนในปัจจุบัน

ถ้าจะมีมานะ ก็ให้มันมาในรูปของความภูมิใจในความสำเร็จของงาน มีเกียรติมีฐานะเป็นที่ยอมรับในสังคมหรือได้รับความนิยมนับถือ คือเอาความสำเร็จมาโยงกับงาน ไม่ใช่เป็นเพียงความสำเร็จเพื่อความยิ่งใหญ่ของตน ที่จะไปหยามเหยียดข่มเหงรังแกคนอื่น

ถ้าหากว่าความสำเร็จไปโยงกับตัวงาน มันก็ยังเป็นเรื่องของความดีงามได้ เรื่องอย่างนี้ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธ ท่านยอมรับความจริงของปุถุชน แต่ทำอย่างไรจะให้โยงเข้าไปหาแรงจูงใจที่เป็นธรรมให้มากขึ้น

ที่นี้ แรงจูงใจพวกที่สอง ก็คือแรงจูงใจเช่นอย่างศรัทธาที่มีต่องานที่มี

คุณค่า เป็นแรงจูงใจที่ต้องการให้ความดีงามเกิดมีหรือปรากฏขึ้น ความต้องการความดีงาม ต้องการความจริง ต้องการสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์อะไรต่างๆ เหล่านี้ เป็นแรงจูงใจที่ท่านเรียกด้วยคำศัพท์ทางธรรมอีกคำหนึ่งว่า "ฉันทะ"

ตัวอย่างเช่น คนทำงานด้วยความต้องการให้เกิดความสงบสุข ความเรียบร้อย ความเป็นระเบียบของสังคม ถ้าทำงานเป็นแพทย์ หรือทำงานเกี่ยวกับโภชนาการ ก็อยากให้มีมนุษย์ในสังคมนี้นี้เป็นคนที่มีความสุขดี ร่างกายแข็งแรง อยากให้มีแต่อาหารที่มีคุณค่าแพร่หลายออกไปในสังคมนี้นี้ แรงจูงใจหรือความปรารถนาอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็น **แรงจูงใจแบบฉันทะ**

แรงจูงใจนี้สำคัญมาก ถ้ามองอีกแง่หนึ่งจะเห็นว่า แรงจูงใจนี้ สัมพันธ์กับสัมฤทธิ์ผลหรือจุดหมาย ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น **จุดหมายของคน** กับ **จุดหมายของงาน**

แรงจูงใจแบบที่หนึ่ง ที่ต้องการผลตอบแทนเป็นเงินเป็นทอง ต้องการเกียรติฐานะความยิ่งใหญ่โน้น โยงไปหาจุดหมายของคนที่ทำงาน ส่วนแรงจูงใจแบบที่สองจะมุ่งตรงไปยังจุดหมายของงาน

ตามธรรมดาไม่ว่าเราจะทำงานอะไร งานนั้นย่อมมีจุดหมาย เช่นว่า การทำงานแพทย์ก็มีจุดหมายที่จะบำบัดโรค ทำให้คนไข้หายโรค ให้คนมีสุขภาพดี ตัวงานนั้นมีความมุ่งหมายที่ชัดเจนและตรงไปตรงมา

ถ้าเราทำงานให้การศึกษา เราก็ต้องการผลที่เป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษา จุดหมายของงานในการให้การศึกษา ก็คือ การที่เด็กและเยาวชนเป็นคนดี มีความรู้มีความประพฤติดี รู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ได้พัฒนาตนเองยิ่งขึ้นไป

งานทุกอย่างมีจุดหมายของมัน แต่คนที่ไปทำงานก็มีจุดหมายของตัวเองด้วย

ที่นี้ปัญหาที่อยู่ที่ว่า เมื่อเขาไปทำงานนั้น เขาจะทำงานเพื่อจุดหมาย
ของคน หรือทำงานเพื่อจุดหมายของงาน

ถ้าเขาทำงานด้วยแรงจูงใจแบบที่หนึ่ง จุดหมายที่อยู่ในใจของเขาก็
จะเป็นจุดหมายของคน คือทำงานเพื่อจุดหมายของคน ให้ตนได้นั้นได้นี้

แต่ถ้าเขาทำงานด้วยแรงจูงใจแบบที่สอง เขาก็จะทำงานเพื่อจุด
หมายของงาน ให้งานเกิดผลเป็นประโยชน์ตามคุณค่าของมัน

ที่นี้ ในการที่เป็นบุญคุณ เมื่อยังมีกิเลส ก็ต้องประสานประโยชน์ คือ
ต้องให้จุดหมายของคนไปสัมพันธ์เชื่อมโยงกับจุดหมายของงาน หมายความว่า
ต้องให้ได้จุดหมายของงานเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจึงมาเป็นจุดหมายของ
คนที่หลัง คือให้จุดหมายของคนพลอยพ่วงต่อมากับจุดหมายของงาน

ถ้าเอาแต่จุดหมายของคนแล้ว บางทีงานไม่สำเร็จ และเสียงานด้วย
คือ คนนั้นมุ่งแต่จุดหมายของคนอย่างเดียว จะเอาแต่ตัวได้เงินได้ทอง ไม่
ได้ต้องการให้งานสำเร็จ ไม่ได้ต้องการเห็นผลดีที่จะเกิดจากงานนั้น ไม่ได้มี
ความคิดที่จะเอาธุระ หรือเห็นความสำคัญเกี่ยวกับตัวงาน เพราะฉะนั้นจึง
พยายามเลี่ยงงาน หรือหาทางลัดที่จะไม่ต้องทำงาน ขอให้ได้เงินหรือผลตอบแทน
แทนมาก็แล้วกัน

ตกลงว่า แรงจูงใจแบบหนึ่งเป็นเรื่องสัมพันธ์กับจุดหมายของคน
และแรงจูงใจอีกแบบหนึ่งเป็นแรงจูงใจที่สัมพันธ์กับจุดหมายของงาน ซึ่งจะ
เห็นได้ว่า เมื่อทำงานไปแล้วได้ผลสำเร็จขึ้นมา จะเป็นผลสำเร็จของคน หรือ
เป็นผลสำเร็จของงาน

ถ้าจะทำงานให้ถูก ก็ต้องมองไปที่ผลสำเร็จของงาน ไม่ใช่ใช้มุ่งเอาแต่
ผลสำเร็จของคน ถ้าจะเป็นผลสำเร็จของคน ก็ต้องให้เป็นผลที่ความสำเร็จ
ของงานส่งทอดมาอีกต่อหนึ่ง

คนจำนวนไม่น้อยหวังแต่ผลสำเร็จหรือผลประโยชน์ของคนอย่างเดียว ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็จะเป็นปัญหาต่อการพัฒนาประเทศชาติ การพัฒนาประเทศชาติ และการแก้ปัญหาของสังคม ก็ยากที่จะบรรลุความสำเร็จ และจะส่งผลต่อไปถึงสภาพจิตใจด้วย

ดังได้พูดมาแล้วว่า สภาพจิตใจกับการทำงาน ส่งผลย้อนกลับกันไปมา คือ สภาพจิตใจที่ดีส่งผลต่อการทำงาน ให้ทำงานได้ดี และการทำงานได้ดีมีผลสำเร็จ ก็ส่งผลย้อนกลับไปยังสภาพจิตใจ ทำให้มีกำลังใจเป็นต้นอีกทีหนึ่ง

ดังตัวอย่างที่พูดมาแล้วนี้ ที่ว่า สภาพจิตใจในด้านแรงจูงใจ ที่มุ่งจุดหมายของคน กับมุ่งจุดหมายของงาน ซึ่งจะส่งผลต่อความสัมพันธ์ในการทำงาน แล้วก็ย้อนกลับมาบันดาลผันแปรสภาพจิตใจของคนให้เป็นไปต่างๆ กัน

ทำงานอย่างไร จึงจะได้ความสุข?

ในสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะในสภาพการทำงานแบบตะวันตก ได้มีคำพูดสำคัญในทางไม่ดีคำหนึ่งมาเข้าคู่กับการทำงาน คือ **ความเครียด**

ยิ่งถ้าไม่มีความบากบั่นสู้งาน ซึ่งเป็นแรงจูงใจที่ถูกต้องในการทำงานแบบตะวันตกนั้นเข้ามาดูลดด้วยแล้ว ความเครียดจะก่อปัญหาอย่างมาก

ความเครียดนี้ กำลังเป็นปัญหาสำคัญของอารยธรรมของมนุษย์ในโลกยุคปัจจุบัน

การทำงานหาเงิน หรือวิถีชีวิตที่เน้นด้านเศรษฐกิจของคนยุคนี้ พ่วงเอาความเครียดมาด้วย

ในสังคมตะวันตกปัจจุบันนี้ คนยังมีนิสัยสู้งาน ที่ได้สะสมมาแต่อดีต ยังติดฝังอยู่ แต่มาในระยะหลังๆ นี้ ความไม่ใส่ใจเห็นแก่บริโภคมก็มากขึ้น

ส่วนในสังคมไทยของเรา มีผู้กล่าวว่า คนไทยมีค่านิยมบริโภคมาก ไม่ค่อยมีค่านิยมผลิต จึงจะยังมีปัญหาหนักกว่าเขามาก เพราะค่านิยมบริโภคขัดแย้งกับกระบวนการทำงาน เนื่องจากการทำงานต้องการความอดทน ต้องต่อสู้กับความยากลำบาก เมื่อไม่มีนิสัยรักงานสู้งานเป็นพื้นฐานรองรับ คนที่นิยมบริโภคจะไม่สามารถทนได้ จะจำใจทำ ทำด้วยความฝืนใจ จะรอกอยแต่เวลาที่จะได้บริโภค ความต้องการก็ขัดแย้งกัน และเมื่อความต้องการขัดแย้งกัน ก็เกิดภาวะที่เรียกว่า “เครียด” จึงทำงานด้วยความเครียด

คนที่มีค่านิยมบริโภคมาก เมื่อต้องทำงานมาก ก็ยิ่งเครียดมาก โดยเฉพาะคนที่ต้องการผลตอบแทนทางวัตถุ ทำงานไปก็ทำด้วยความกระวนกระวาย เกิดความขัดแย้งในจิตใจ มีความกังวลว่าผลตอบแทนที่เรา

ต้องการจะได้หรือเปล่า จะได้น้อยกว่าที่ตั้งความหวังหรือเปล่า หรือว่าเรา อาจจะถูกแย่งผลตอบแทนไป หรือถูกแย่งตำแหน่งฐานะไป ความห่วงกังวล ต่างๆ นี้ทำให้เกิดความเครียด ซึ่งเป็นปัญหาทางจิตใจที่สำคัญ

เมื่อขาดความรักงาน ใจไม่อยู่กับงาน ความรู้สึกรอเงินรอเวลา ก็จะ เด่นขึ้นมาและกดดันใจนั้น โดยเฉพาะเมื่อจุดหมายของคน กับจุดหมายของ งาน ลักลั่นขัดแย้งกัน เช่น งานเสร็จเงินยังไม่มา หรือว่าตำแหน่งยังไม่ได้ แรงกดดันก็ยิ่งมาก เลยยิ่งเครียดหนัก

ปัญหาต่างๆ รวมทั้งความเครียดนั้น ก็เกิดจากแรงจูงใจประเภท แรกที่เรียกว่า *ตัณหา-มานะ* โดยเฉพาะ*ค่านิยมบริโภคนิยม* และ*ค่านิยมโก้ หลูหลาว* ซึ่งกำลังแพร่หลายอยู่ในสังคมของเรา และบางทีก็ถึงกับมองกันว่าเป็นเรื่องที่ดี

ส่วนแรงจูงใจที่ถูกต้อง คือทำงานด้วยใจที่ใฝ่สร้างสรรค์ มองงาน เป็นโอกาสที่จะได้พัฒนาตน อยากพัฒนาประเทศชาติหรือทำประโยชน์แก่ สังคม ต้องการผลสำเร็จของงานหรือทำงานเพื่อจุดหมายของงานแท้ๆ

แม้จะทำงานด้วยแรงจูงใจที่ดีแบบนี้ ถ้าเกิดความรู้สึกเร่งรัดจะรีบร้อนทำ และมีความห่วงกังวลเกรงงานจะไม่เสร็จ ก็อาจจะมี ความเครียดได้ ต่างแต่ว่าจะเป็นความเครียดที่คลายได้ง่าย (เพราะไม่มีอารมณ์ด้านลบที่เกิด จากตัณหา)

เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะ เป็นฝ่ายที่มีแรงจูงใจไม่ดีก็ตาม มีแรงจูงใจที่ดี ก็ตาม ก็ยังมีความเครียดได้ ยิ่งอาจมีปัญหา แต่เราสามารถแยกความแตกต่างได้ว่า ในฝ่ายหนึ่ง *แรงจูงใจเพื่อจุดหมายของคน* ซึ่งมุ่งเอาประโยชน์ส่วนตนด้วย*ตัณหา-มานะ* มีโทษต่อสังคมและต่อชีวิตมาก ส่วนฝ่ายที่สอง *แรงจูงใจเพื่อจุดหมายของงาน* มีคุณค่ามาก มีคุณประโยชน์ต่อสังคมมาก พัฒนา

ชีวิตคนได้ดี

ตกลงว่า ทั้งสองอย่างยังมีปัญหาอยู่ ทำอย่างไรจะแก้ไขให้การ
ทำงานมีส่วนที่เป็นคุณอย่างเดียว เป็นประโยชน์แก่ชีวิตโดยสมบูรณ์ อันนี้
เป็นขั้นต่อไป

ต่อไปก็มาถึงขั้นที่ว่า **ทั้งทำงานดี และมีความสุขด้วย** ซึ่งจะต้องมี
การตั้งทำที่ถูกต้อง และตอนนี้จะเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจ และพัฒนา
ปัญญา ควบคู่ไปกับการทำงาน

เมื่อขั้นนี้ เราเอางานมาพัฒนาชีวิตจิตใจของเรา แต่อีกด้านหนึ่งใน
การทำงานนั้น เราจะต้องพัฒนาชีวิตจิตใจของเราไปด้วย เพื่อเอาชีวิตจิตใจที่
ดีไปพัฒนาการทำงาน การทำงานที่จะให้ได้ทั้งผลดีและมีความสุขด้วยนั้น มี
อะไรหลายแง่ที่จะต้องพิจารณา

แง่ที่หนึ่งก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือ ในการที่จะให้เกิดผลดีต่อชีวิตและ
สังคม เราต้องมีแรงจูงใจที่ถูกต้อง ซึ่งต้องการจุดหมายของงาน มี**ฉันทะ** มี
ความใฝ่ดี มีความใฝ่สร้างสรรค์ และพร้อมกับการมีฉันทะนั้น ก็ต้องมีความ
รู้เท่าทันความจริง ซึ่งเป็นเรื่องของ**ปัญญา**ด้วย อย่างน้อยรู้เท่าทันว่าสิ่งทั้ง
หลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย

เพียงตั้งทำที่ของจิตใจแบบรู้เท่าทันขึ้นมาแค่นั้นเท่านั้น เราก็จะเริ่มมี
ความสุขง่ายขึ้นทันที เราจะมองดูสิ่งต่างๆ ด้วยสายตาที่มองเห็นถูกต้องมากขึ้น

ในขณะที่เรากำลังเร่งงานเต็มที่ ขยันเอาใจใส่เต็มที่ เรากลับจะมี
ความกระวนกระวายน้อยลง หรือทำงานด้วยความไม่กระวนกระวาย คือมี
ความรู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขณะนี้เรากำลังทำเหตุ
ปัจจัย เราก็กทำเหตุปัจจัยนั้นให้เต็มที่ ส่วนผลนั้นมันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัย
ของมัน เราก็กู้มันไป ไม่มีตัวเราที่เข้าไปวุ่นวายด้วย พอวางใจอย่างนี้เราก็ก

เป็นอิสระ สบาย ไม่ต้องห่วงกังวลกับผล เราทำเหตุปัจจัยให้ดีก็แล้วกัน

อันนี้เป็นข้อที่หนึ่ง กล่าวคือ ควบคุมกับแรงจูงใจที่ถูกต้องหรือฉันทะ นั้น ก็ให้มีการรู้เท่าทันความจริงด้วย อย่างน้อยให้เข้าใจว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย มองไปตามเหตุปัจจัย ข้อนี้เป็นท่าทีพื้นฐานตามหลักธรรมที่ว่า ให้มองสิ่งทั้งหลายว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นการเข้าใจขั้นที่หนึ่ง

ต่อไปแง่ที่สองก็คือ เวลาทำงานเรามักมีความรู้สึกแบ่งแยกหรือแยกตัวออกไปว่า นี่ตัวเรา นี่ชีวิตของเรา นั่นงาน เราจะต้องทำงาน ตลอดจนรู้สึกว่าการเป็นเรื่องเหน็ดเหนื่อยต้องตรากตรำ ไม่มองว่างานนี้แหละเป็นเนื้อแท้ เป็นเนื้อเป็นตัวของชีวิต

ที่จริงนั้น งานไม่ใช่สิ่งต่างหากจากชีวิต งานที่เราบอกว่าเป็นกิจกรรมของชีวิตนั้น ที่จริงมันเป็นตัวการดำเนินชีวิตของเราเลยทีเดียว ในชีวิตของเราที่เป็นไปอยู่นี้ งานนั่นเองคือความเป็นไปของชีวิต เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นเนื้อหาหรือเป็นเนื้อตัวของชีวิตของเรา

เมื่อทำงาน เราอย่าไปมีความรู้สึกแยกว่า นั่นเป็นงาน เป็นกิจกรรมต่างหากจากชีวิตของเรา การที่มีความรู้สึกที่เราจะต้องไปเหน็ดเหนื่อย ตรากตรำ หรือว่ามันเป็นเรื่องหนักเรื่องหนที่เรจะต้องทำงานต่อไป รอนหน้อยเถอะ เราทำงานเสร็จแล้วจะได้ไปหาเวลาพักผ่อน ความนึกคิดอย่างนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยก และเกิดความรู้สึกที่ครุ่นคิดเหมือนถูกกด ถูกทับอยู่อยากจะพันไปเสีย เกิดความเครียด เกิดความกังวล เกิดความหวัง เกิดความหวัง

ในเบื้องต้นคนเราต้องอยู่ด้วยความหวัง แต่พอถึงขั้นหนึ่งแล้วไม่ต้องหวัง เพราะความหวังสำเร็จจบสิ้นอยู่ในตัว ตอนนี้จะมีความสุขยิ่งกว่าตอนแรกที่มีความหวัง

คนที่ไม่มี ความหวังเลย จะมีความทุกข์มาก ในขั้นต่อมาเขาจึงมี ความสุขด้วยการที่มีความหวัง เขามีความหวังว่า หลังจากนั้นแล้ว เขาจะได้จะ พบสิ่งที่ปรารถนา แล้วเขาก็จะสุข จะสบาย เขามีความหวังอย่างนี้ และเขาก็ มีความสุข

แต่ความหวังนั้นคู่กับความหวาด เป็นคู่กันกับความหวังและ ความกังวล ดังนั้น พร้อมกับการมีความสุขด้วยความหวังนั้น เขาก็มีความ กังวล เช่น เมื่อหวังว่าจะได้ ก็หวาดระแวงหรือกังวลว่าจะมีอะไรมาขัดขวาง ให้ไม่เป็นไปอย่างที่หวัง เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งในการรอความหวัง

ส่วนคนอื่นพวกหนึ่งนั้นอยู่เหนือความหวัง หรือพ้นเลยความหวังไป แล้ว คือไม่ต้องอยู่ด้วยความหวัง ไม่ต้องอาศัยความสุขจากความหวัง หรือ ว่าความสุขของเขาไม่ต้องขึ้นต่อความหวัง เพราะชีวิตเป็นความสุขตลอดเวลา โดยไม่ต้องหวังเลย และไม่ต้องหวังกังวล

เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะทำงานให้ได้ผลดี โดยที่ชีวิตก็มีความสุข และงานก็ได้ผลดีด้วย ก็ควรจะทำให้ถึงขั้นนี้ คือขั้นที่ว่า มองงานกับชีวิต เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มองว่างานเป็นกิจกรรมที่เป็นเนื้อเป็นตัวของชีวิต แท้ๆ แล้วเราก็ทำงานไปอย่างที่เราเชื่อมั่นเป็นการดำเนินชีวิตของเราเอง และ ดำเนินชีวิตนั้นให้ดีที่สุด

ต่อไปอีกด้านหนึ่งก็คือ เมื่อเราทำงานไป ไม่ว่าจะมองในความหมาย ว่าเป็นการพัฒนาตนเองก็ตาม เป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หรือของสังคมก็ตาม ในเวลาที่ทำอยู่นั้น สภาพจิตใจอย่างหนึ่งที่ควรเกิดขึ้น ก็คือความร่าเริงบันเทิงใจ ความเบิกบานใจ

การทำงานในความหมายบางอย่างก็เอื้อต่อการเกิดสภาพจิตอย่างนี้ อยู่แล้ว เช่น ถ้าเราคร่ำครวญในความหมายของงาน ในคุณค่าของงาน เรา

ทำงานไปก็ทำจิตใจของเราให้ร่าเริงได้ง่าย

แต่การที่จะให้ร่าเริงนั้น บางทีก็ต้องทำตัวทำใจเหมือนกัน ไม่ใช่ว่ามันจะเกิดขึ้นมาเฉยๆ เราต้องตั้งท่าทีของจิตใจให้ถูกต้อง บอกตัวเอง รั้าใจตัวเองให้ร่าเริง ทำใจให้เบิกบานอยู่เสมอ สภาพจิตอย่างนี้เรียกว่ามี**ปราโมทย์**

ทางพระบอกว่า สภาพจิตที่ดีของคนนั้น ก็คือ

หนึ่ง **ปราโมทย์** มีความร่าเริงเบิกบานใจ

สอง **ปีติ** มีความอิ่มใจ ปลาบปลื้มใจ

สาม **ปัสสัทธิ** มีความผ่อนคลาย หรือสงบเย็น

ข้อที่สามนี้มีความสำคัญมากในยุคปัจจุบัน คือ เมื่อผ่อนคลาย ก็ไม่เครียด เป็นข้อที่จะช่วยแก้ปัญหาสภาพจิตในวัฒนธรรมสมัยใหม่ของยุคอุตสาหกรรม พอมีปัสสัทธิแล้ว

สี่ **สุข** มีความแจ่มใสรื่นใจ จิตใจคล่องสบาย แล้วก็

ห้า **สมาธิ** มีใจแน่วแน่ อยู่ตัว แนบสนิท และมั่นคง ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรบกวน เรียบ สม่่าเสมอ อยู่กับกิจ อยู่กับงาน เหมือนดั่งกลืนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับงาน ซึ่งหมายถึงว่าสมาธิในการทำงานก็เกิดขึ้นด้วย

องค์ประกอบ ๕ ตัวนี้ เป็นสภาพจิตของคนที่ปฏิบัติธรรม ดังนั้นในการเป็นอยู่และในการทำกิจกรรมทุกอย่าง เราจึงปฏิบัติธรรมได้ทั้งนั้น เมื่อเราดำเนินชีวิตถูกต้อง ทำสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง เรามีสภาพจิตทั้งห้าอย่างนี้ ก็เรียกว่า เรากำลังปฏิบัติธรรมตลอดเวลา

หลายคนไปมองการปฏิบัติธรรมแยกจากชีวิตออกไป ต้องรอไปเข้าป่า ไปอยู่วัด การปฏิบัติธรรมอย่างนั้นอาจเป็น course แบบ intensive แต่ในปัจจุบันคือทุกขณะนี้ เราต้องปฏิบัติธรรมตลอดเวลา ถ้าใครปฏิบัติได้อย่างนี้ตลอดเวลาแล้ว การปฏิบัติอย่างที่เรียกว่า intensive course ก็ไม่จำเป็น

สำหรับบางคนจำเป็น เพราะเขาไม่เคยฝึกตนเลย

ทีนี้ ถ้าเราฝึกตัวเองตลอดเวลาด้วยการทำงานแบบนี้ เราก็ปฏิบัติธรรมตลอดเวลาอยู่แล้ว เราทำงานไป โดยมีสภาพจิตดี ซึ่งจะไม่มีปัญหาสุขภาพจิตเลย เพราะมันเป็นสภาพจิตเองอยู่แล้วในตัว

ขอให้มึปราโมทย์ ให้มีปีติ มีปีสัทธา มีสุข มีสมาธิเกิด ถ้าทำอย่างนี้แล้วสบาย งานก็ได้ผลด้วย จิตใจก็ดีขึ้นด้วย

ถ้าทำงานอย่างนี้ ก็กลายเป็นทำงานเพื่อธรรมแล้ว และคนอย่างนี้จะไม่ค่อยคำนึงถึงผลตอบแทน ไม่ต้องรอความสุขจากผลตอบแทน

คนที่มุ่งผลตอบแทนต้องรอว่า เมื่อไรเขาได้ผลตอบแทนเป็นเงินเป็นทองแล้ว เขาจึงจะมีความสุข แต่ระหว่างนั้นก็ทุกข์แทบตาย ทำงานด้วยความทุกข์และรอความสุขอยู่เรื่อยไป จะได้หรือไม่ได้ก็ยังไม่แน่นอน ไม่มั่นใจ แต่การปฏิบัติโดยมีสภาพจิตทำอย่างนี้ ได้ทั้งงานได้ทั้งความสุขเสร็จไปในตัว

ทีนี้ พอถึงขั้นทำงานอย่างมีความสุขโดยไม่ต้องหวัง ไม่ต้องห่วงผลตอบแทนแล้ว เราทำงานไป ชีวิตแต่ละขณะก็จะเป็นความเต็มสมบูรณ์ของชีวิตในทุกขณะนั้นๆ ตอนนั้นแหละจะถึงจุดรวมที่ทุกอย่างมาอยู่ด้วยกัน ทั้งงาน ทั้งชีวิต และความสุข จะสำเร็จในแต่ละขณะ

ตรงนี้แหละเป็นหัวใจสำคัญ ในตอนแรกนั้นเป็นเหมือนที่เราแยกงาน แยกชีวิต แยกความสุขเป็นส่วนๆ แต่พอถึงตอนนี้ ทำไปทำมา ทุกอย่างมารวมอยู่ด้วยกันทั้งหมดในขณะเดียว

ตราบใดเรายังแยกเป็นส่วนๆ และแยกตามเวลา ตราบนั้นชีวิตจะต้องดิ้นรนคอยหาและหลบหนีสิ่งเหล่านั้นทีละอย่างๆ อยู่ตลอดเวลา คือเป็นชีวิตที่ตามหาวันพรุ่งนี้ ซึ่งไม่มาถึงสักที แต่ถ้าทำให้เป็นปัจจุบันเสีย ทุกอย่างก็ครบถ้วนอยู่ด้วยกันทันที ทุกอย่างก็สมบูรณ์

ชีวิต งาน และธรรม: ความประสานสู่เอกภาพ

ในสภาพอย่างนี้ เราจะมองเห็นพัฒนาการของคนที่ในการทำงานมองเห็นพัฒนาการของชีวิต ในลักษณะที่ว่า

ตอนต้น คนจำนวนมากมองแบบปุถุชนว่า **งานเพื่อชีวิต** คือเราทำงานเพื่อจะได้ผลตอบแทนมาเลี้ยงชีวิต ชีวิตของเราอาศัยงาน คือ เราอาศัยงานเพื่อให้ชีวิตของเราเป็นอยู่ได้

ต่อมาจะเห็นว่า มีการก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือกลายเป็น **งานเพื่องาน** ตอนหนึ่งงานก็เพื่องานนั้นแหละ คือ เพื่อให้งานนั้นสำเร็จด้วยดี เพื่อจุดมุ่งหมายของงาน ตรงไปตรงมา

ที่ว่างานเพื่อชีวิตนั้นเป็นเรื่องของเงื่อนไข ไม่ใช่เป็นเหตุปัจจัย จะต้องมองความเป็นเหตุปัจจัย และการเป็นเงื่อนไขว่าเป็นคนละอย่าง

งานเพื่อชีวิตนั้น แท้จริงแล้ว ไม่ใช่ความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย งานไม่ใช่เป็นเหตุปัจจัยของชีวิต แต่งานเป็นเงื่อนไขเพื่อให้ได้ผลตอบแทนมาเลี้ยงชีวิต แต่ถ้างานเพื่องานแล้วก็เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยโดยตรง งานอะไรก็เพื่อจุดหมายของงานอันนั้น เช่น งานของแพทย์คือการบำบัดโรค ก็เพื่อจุดมุ่งหมายของงาน คือทำให้คนหายโรค ทำงานโภชนาการ ก็เพื่อให้คนได้กินอาหารดี แล้วคนก็จะมีความสุขภาพดี เป็นจุดหมายของงานโดยตรง งานก็เพื่องาน

เมื่อเราทำงานเพื่องานแล้ว ไปๆ มาๆ งานที่ทำนั้นก็กลายเป็นกิจกรรมหลักของชีวิตของเรา กลายเป็นตัวชีวิตของเรา งานเพื่องานก็กลายเป็นชีวิตเพื่องาน ชีวิตของเราก็กายเป็น **ชีวิตเพื่องาน** ทำงานไปทำงานมา ชีวิตของเรากลายเป็นชีวิตเพื่องาน

อนึ่ง พร้อมกับที่ว่าเป็นงานเพื่องานนั้นแหละ มันก็เป็นธรรมไปใน

ตัว เหมือนอย่างที่บอกว่า ทำงานเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม หรือว่าแพทย์ทำให้คนไข้มีสุขภาพดี การทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคม และการช่วยให้คนมีสุขภาพดีก็เป็นธรรม การที่ครูให้การศึกษแก่เด็กนักเรียน ทำให้นักเรียนมีการศึกษา มีสติปัญญา การที่มีสติปัญญา การที่มีชีวิตที่ดีงาม ก็เป็นธรรม เพราะฉะนั้น **งานนั้น ก็เพื่อธรรม**

เมื่อเราเอาชีวิตของเราเป็นงาน เองงานของเราเป็นชีวิตไปแล้ว ก็กลายเป็นว่าชีวิตของเรา ก็เพื่อธรรม งานก็เพื่อธรรม ซึ่งมองกันไปถึงที่สุดแล้ว ไม่ใช่แค่เพื่อเท่านั้น คือ ที่ว่างงานเพื่องาน งานเพื่อธรรม ชีวิตเพื่องาน ชีวิตเพื่อธรรมอะไรต่างๆ นี้ ในที่สุด ทั้งหมดนี้ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมื่อถึงขั้นนี้ ก็ไม่ต้องใช้คำว่า "เพื่อ" แล้ว เพราะทำไปทำมา **ชีวิตก็คืองาน งานก็คือชีวิต และงานก็เป็นธรรมไปในตัว** เมื่องานเป็นธรรม ชีวิตก็เลยเป็นธรรมด้วย ตกลงว่า **ทั้งชีวิตทั้งงานก็เป็นธรรม** ไปหมด

พอถึงจุดนี้ก็เข้าถึงเอกภาพที่แท้จริง ทุกอย่างก็จะถึงจุดที่สมบูรณ์ในแต่ละขณะอย่างทีกล่าวแล้ว

ในภาวะแห่งเอกภาพ ที่**ชีวิต งาน และธรรม** ประสานกลมกลืนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น คนที่ทำงานก็จะมีชีวิตและงานและธรรมสมบูรณ์พร้อม ในแต่ละขณะที่เป็นปัจจุบัน และจะมีแต่ชีวิตและงานที่มีความสุข ไม่ใช่ชีวิตและงานที่มีความเศร้า นี่เป็น**ประการที่หนึ่ง**

ประการที่สอง ชีวิตนั้นมีคุณค่าเป็นประโยชน์ ไม่มีโทษ และ

ประการที่สาม ชีวิตนี้ และงานนั้น ดำเนินไปอย่างจริงจัง กระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา ไม่ประมาท

ลักษณะของงานอย่างหนึ่งที่เป็นโทษ ก็คือความเฉื่อยชา ความท้อแท้ ขาดความกระตือรือร้น ซึ่งโยงไปถึงสภาพจิตด้วย เมื่อเราได้คุณลักษณะของการทำงาน และชีวิตอย่างที่ว่ามานี้ เราก็ได้คุณภาพที่ดีทั้งสามด้าน คือ

ได้ทั้งความสุข ได้คุณประโยชน์หรือคุณค่า และได้ทั้งความจริงจัง กระตือรือร้น ซึ่งเป็นเนื้อแท้ในตัวองงานด้วย

ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว ชีวิตนั้นก็จะเป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ซึ่งในแง่ของงานก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับงาน แล้วก็อันหนึ่งอันเดียวกับประโยชน์สุขที่จะเกิดแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ด้วย ชีวิตอย่างนี้จึงมีความหมายเท่ากับประโยชน์สุขด้วย

หมายความว่า **ชีวิตคือประโยชน์สุข** เพราะการเป็นอยู่ของชีวิตนั้น หมายถึงการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของประโยชน์สุขด้วย

คนผู้ใดมีชีวิตอยู่อย่างนี้ การเป็นอยู่ของเขาก็คือประโยชน์สุขที่เกิดขึ้นแก่เพื่อนมนุษย์ แก่ชีวิต แก่สังคมตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ถ้าคนอย่างนี้มีชีวิตยืนยาวเท่าไร ก็เท่ากับทำให้ประโยชน์สุขแก่สังคม แก่มนุษย์ แก่โลกแผ่ขยายไปได้มากเท่านั้น ดังนั้น อายุที่มากขึ้น ก็คือประโยชน์สุขของคนี่มากขึ้น แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้นในสังคม

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตร อัครสาวกฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้าถูกถามว่า ถ้าพระพุทธเจ้ามีอันเป็นอะไรไป ท่านจะมีความโศกเศร้าไหม พระสารีบุตรตอบว่า

ถ้าองค์พระศาสดามีอันเป็นอะไรไป ข้าพเจ้าก็ไม่มีโศกเศร้า แต่ข้าพเจ้าจะมีความคิดว่า พระองค์ผู้ทรงมีพระคุณความดีมากมาย ได้ลบล้างจากไปเสียแล้ว ถ้าหากพระองค์ทรงดำรงอยู่ยาวนาน ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชนชาวโลกเป็นอันมาก

พระสารีบุตรตอบอย่างนี้หมายความว่า เป็นการตั้งทำที่ถูกต้องต่อกัน ทั้งต่อตัวของท่านเอง และต่อชีวิตของท่านผู้อื่นด้วย ก็อย่างที่ว่ามาแล้วว่า ชีวิตที่ยืนยาวอยู่ในโลกของคนที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ ก็คือ ความแพร่หลายของประโยชน์สุขมากยิ่งขึ้น

ชีวิต งาน และธรรม: อิสรภาพภายในเอกภาพ

เท่าที่ได้กล่าวมาในเรื่อง "ชีวิตนี้เพื่องาน และงานนี้เพื่อธรรม" ทั้งหมดนี้ ก็เป็นนัยหนึ่งของความหมาย แต่ถ้าจะวิเคราะห์อีกแบบหนึ่ง ชื่อหัวข้อที่ตั้งไว้ ได้แยกชีวิตกับงานออกเป็นคำ ๒ คำ

เมื่อเราได้ดึงเอาชีวิตกับงาน มารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ในแง่ของความเป็นจริง มันก็ยังเป็นคำพูดคนละคำ ชีวิตก็เป็นอันหนึ่ง งานก็เป็นอันหนึ่ง เพียงแต่เรามาโยงให้เป็นเอกภาพ

ที่นี้ แ่งที่ชีวิตกับงานเป็นคนละคำ ยังเป็นคนละอย่าง และยังมี ความหมายที่ต่างกัน ก็คือ งานนั้นมีลักษณะที่จะต้องทำกันเรื่อยไป ไม่สิ้น สุด ยังไม่มีความสมบูรณ์เสร็จสิ้นที่แท้จริง เพราะว่า งานนั้นสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของกาลเทศะและของชุมชน

สังคมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป งาน ที่ทำก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะฉะนั้นงานจะไม่มี ความสมบูรณ์เสร็จสิ้น ต้องมีการเปลี่ยนแปลงต่อไปตามสภาพแวดล้อมของสังคม แต่ชีวิตของคนมี ความจบสิ้นในตัว จะไม่ไปกับงานตลอดไป อันนี้ก็เป็นอีกแง่หนึ่ง

ตามที่พูดไปแล้ว แม้ว่าชีวิตกับงานจะเป็นเอกภาพกันได้แล้ว แต่ใน แ่งหนึ่งก็ยังมี ความต่าง อย่างที่ว่างานสำหรับสังคมนี้คงดำเนินต่อไป แต่ชีวิต ของคนมีการจบสิ้นได้ และจะต้องจบสิ้นไป

แม้ว่า เราจะไม่สามารถทำให้งานมีความสมบูรณ์เสร็จสิ้น แต่ชีวิต ของคนเราแต่ละชีวิตเราควรจะทำให้สมบูรณ์ และชีวิตของเราในโลกนี้เราก็ สามารถทำให้สมบูรณ์ได้ด้วย ทำอย่างไรจะให้สมบูรณ์

ในทางพระพุทธศาสนาได้แสดงหลักเกี่ยวกับจุดหมายของชีวิตไว้ ๓ ขั้นว่า ชีวิตที่เกิดขึ้นมานั้น แม้วามันจะไม่มีจุดหมายของมันเอง เราก็ควรทำให้มีจุดหมาย

เราอาจจะตอบไม่ได้ว่า ชีวิตนี้เกิดมามีจุดมุ่งหมายหรือไม่ เพราะเมื่อว่าตามหลักกรรมแล้ว ชีวิตนี้เกิดมาพร้อมด้วยอวิชชา

ชีวิตไม่ได้บอกเราว่ามันมีจุดมุ่งหมายอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เราก็สามารถตั้งความมุ่งหมายให้แก่มันได้ ด้วยการศึกษาและเข้าใจชีวิต ก็มองเห็นว่า ชีวิตนี้จะเป็นอยู่ดี จะต้องมีความดี จะต้องเข้าถึงสิ่งหรือสภาวะที่มีคุณค่าหรือเป็นประโยชน์แก่มันอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุนี้ ทางพระจึงได้แสดงไว้ว่า เมื่อเกิดมาแล้ว ชีวิตของเราควรเข้าถึงจุดหมายระดับต่างๆ เพื่อให้เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะต้องทำให้แก่ชีวิตของเราเอง ให้มันมีให้มันเป็นได้อย่างนั้น

ประโยชน์หรือจุดหมายนี้ ท่านแบ่งเป็น ๓ ขั้น

จุดหมายที่หนึ่ง เรียกว่า **จุดหมายที่ตามองเห็น** จุดหมายของชีวิตที่ตามองเห็น โดยพื้นฐานที่สุด ก็คือ การมีรายได้ มีทรัพย์สินเงินทอง มีปัจจัย ๔ พอพึ่งตัวเองได้ การเป็นที่ยอมรับและอยู่ร่วมกับคนอื่นได้

เรื่องผลประโยชน์และความจำเป็นต่างๆ ทางวัตถุและทางสังคมเหล่านี้ ชีวิตของเราจำเป็นต้องพึ่งอาศัย เราปฏิเสธไม่ได้ พุงตุง่ายๆ ก็คือการพึ่งตัวเองได้ในทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำให้เกิดให้มี

ทุกคนควรที่จะต้องพิจารณาตัวเองว่า ในขั้นที่หนึ่ง เกี่ยวกับการมีทรัพย์สินที่จะใช้สอย มีปัจจัยที่พออยู่ได้ การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นในสังคม เรื่องของความอยู่ดี พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ตามองเห็นนี้ เราทำได้แค่ไหน บรรลุผลไ้ม นี่คือขั้นที่หนึ่งที่ท่าน

ให้ใช้เป็นหลักวัด

ต่อไปขั้นที่สอง **จุดหมายที่เลยตามองเห็น** หรือประโยชน์ซึ่งเลยไกลออกไปข้างหน้า เลยจากที่ตามองเห็น ซึ่งรวมถึงเลยจากโลกนี้ไปด้วย ก็คือด้านในหรือด้านจิตใจ หมายถึงการพัฒนาชีวิตจิตใจ รวมทั้งการมีความสุขในการทำงาน การมองเห็นคุณค่าของงานในแง่ความหมายที่แท้จริง ว่าเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์หรือเพื่อสันติสุข ความประพฤติสุจริต ความมีน้ำใจพร้อมที่จะสละจะทำอะไรเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการช่วยเหลือต่างๆ

คุณค่าและคุณธรรมเหล่านี้ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจและเอิบอิมภายในจิตใจ มั่นใจถึงขนาดที่ว่าไม่ต้องหว่นหวาดกลัวภัยโลกหน้า เป็นความสุขที่ลึกซึ้ง เป็นสิ่งที่เลยจากตามองเห็น

คนหลายคนแม้จะมีประโยชน์ที่ตามองเห็นพร้อมบริบูรณ์ แต่ไม่มีความสุขที่แท้จริงเลย เพราะพ้นจากที่ตามองเห็นไปแล้ว จิตใจไม่พร้อมไม่ได้พัฒนาเพียงพอ เพราะฉะนั้น ต้องมองว่า ในส่วนที่มองไม่เห็น คือเลยไปกว่านั้น ยังมีอีกส่วนหนึ่ง แล้วส่วนนั้นเรามีแค่ไหนเพียงไร

สุดท้าย **จุดหมายที่พ้นเหนือโลก** หรือจุดหมายที่พ้นเป็นอิสระ เรียกว่า ประโยชน์สูงสุด คือประโยชน์เหนือทั้งที่ตามองเห็นและที่เลยจากตามองเห็น

ประโยชน์ในขั้นที่สองนั้น แม้จะเลยจากที่ตามองเห็นไปแล้ว ก็ยังเป็นเพียงเรื่องนามธรรมในระดับของความดีงามต่างๆ ซึ่งแม้จะสูง แม้จะประเสริฐ ก็ยังมีความยึดความติดอยู่ในความดีความงามต่างๆ เหล่านั้น และยังอยู่ในข่ายของความทุกข์ ยังไม่พ้นเป็นอิสระแท้จริง

ส่วนจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายนี้ ก็คือการอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้นขึ้นไป คือความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์เป็นจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของชีวิต

ตอนนี้ แม่แต่งงานที่ว้าสำคัญ เราก็ต้องอยู่เหนอมนั้น เพราะถึงแม้ว่างานกับชีวิตของเราจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ตราบไต่ที่เรายังมีชีวิตติดในงาแน่นอยู่ ยังยึดถือเป็นตัวเรา เป็นของเรา งานแม่จะเป็นสิ่งที่ดีงาม มีคุณค่า เป็นประโยชน์ แต่เราก็จะเกิดความทุกข์จากงานนั้นได้ มันยังอาจจะเหนียวรั้งให้เราเอนเอียงได้ จึงจะต้องมาถึงขั้นสุดท้ายอีกขั้นหนึ่งคือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง แม้แต่สิ่งที่เรียกว่างาน

ในขั้นนี้เราจะทำงานให้ดีที่สุด โดยที่จิตใจไม่ติดค้างกังวลอยู่กับงาน ไม่ว่าในแง่ที่ตัวเราจะได้ผลอะไรจากงานนั้น หรือในแง่ว่างานจะทำให้ตัวเราได้เป็นอย่างไรๆ หรือแม้แต่ในแง่ว่างานของเราจะต้องเป็นอย่างไรๆ

การมองตามเหตุปัจจัยนั้นเป็นตัวต้นทาง ที่จะทำให้เรามาสู่ขั้นนี้ ในเวลาที่ทำงาน เราทำด้วยความตั้งใจอย่างดีที่สุด มุ่งแน่วเด็ดเดี่ยวว่าต้องให้สัมฤทธิ์ผลบรรลุจุดหมายนั้นๆ แต่พร้อมกันนั้นก็ทำตามหน้าที่ของจิตใจที่ตระหนักรู้ถึงความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำการให้ตรงเหตุปัจจัย มองไปตามเหตุปัจจัย ถ้างานนั้นมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นไป ไม่ใช่เรื่องของตัวเราที่จะเข้าไปปรับกระทบ เข้าไปอยากเข้าไปยึด หรือถือค้ำไว้

เรามีหน้าที่แต่เพียงทำเหตุปัจจัยให้ดีที่สุด ด้วยความรู้ที่ชัดเจนที่สุด มีแต่ตัวรู้ คือ รู้ว่าที่ดียามถูกต้องหรือเหมาะสมควรเป็นอย่างไร รู้ว่าเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างไรนั้นคืออะไร แล้วทำตามตัวรู้ คือ ทำเหตุปัจจัยที่รู้ว่าจะทำให้เกิดผลเป็นความดีงามถูกต้องเหมาะสมหรือควรอย่างนั้น

เมื่อทำเหตุปัจจัยแล้ว มันก็เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยนั้นแหละที่จะทำให้เกิดผลขึ้นมา เราหมดหน้าที่แค่นั้น ไม่ต้องมายุ่งใจนอกเหตุปัจจัย ไม่ต้องไปอยากไปยึด ตอนนี้ใจของเราเรียกว่าลอยพ้นออกมาได้ส่วนหนึ่ง

เมื่อใดเราเข้าถึงความจริงโดยสมบูรณ์แล้ว จิตใจของเราจะเป็นอิสระอย่างแท้จริง ซึ่งทำให้ทำงานนั้นได้ผลสมบูรณ์ โดยที่พร้อมกันนั้นก็ไม่ได้ทำให้ตัวเราตกไปอยู่ที่ความกดดัน หรือในการบีบคั้นของตัวงานนั้นด้วย แต่เราก็สุขสบายโปร่งใจอยู่ตามปกติของเรา อันนี้เป็นประโยชน์สูงสุดในขั้นสุดท้าย ถ้าสามารถทำได้แบบนี้ ชีวิตก็จะมีผลสมบูรณ์ในตัว

ดังได้กล่าวแล้วว่า งานไม่ใช่เป็นตัวเรา และไม่ใช่เป็นของเราจริง แต่งานนั้นเป็นกิจกรรมของชีวิต เป็นกิจกรรมของสังคม เป็นสิ่งที่ชีวิตของเราเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้อง แล้วก็ต้องผ่านกันไปในที่สุด

งานนั้นเราไม่สามารถทำให้สมบูรณ์แท้จริง เพราะมันขึ้นกับผลที่มีต่อสิ่งอื่น ขึ้นกับปัจจัยแวดล้อม กาลเทศะ ความเปลี่ยนแปลงของสังคม คนอื่นจะต้องมารับช่วงทำงานต่อไป

แต่ชีวิตของเราแต่ละคน เป็นสิ่งที่ทำให้สมบูรณ์ได้ และเราสามารถทำให้สมบูรณ์ได้แม้แต่ด้วยการปฏิบัติงานนี้แหละอย่างถูกต้อง

เมื่อเราปฏิบัติต่องานหรือทำงานอย่างถูกต้อง มีท่าทีของจิตใจต่องานถูกต้องแล้ว ชีวิตก็จะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ในตัวในแต่ละขณะนั้นนั่นเอง นี่คือประโยชน์ในระดับต่างๆ จนถึงขั้นสูงสุดที่ทางธรรมได้สอนไว้

รวมความว่า ภาวะที่ชีวิต งาน และธรรม ประสานกลมกลืนเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว หรือเอกภาพ ที่กล่าวมานั้น เมื่อวิเคราะห์ลงไปแล้ว ยังแยกได้เป็น ๒ ระดับ

ในระดับหนึ่ง แม้ว่าในเวลาทำงาน ชีวิตจะเต็มอิ่มสมบูรณ์ในแต่ละขณะนั้นๆ ทุกขณะ เพราะชีวิตจิตใจกลมกลืนเข้าไปในงานเป็นอันเดียวกัน พร้อมทั้งมีความสุขพร้อมอยู่ด้วยในตัว แต่ลึกลงไปในจิตใจ ก็ยังมีความยึดติดถือมั่นอยู่ว่างานของเราๆ พร้อมด้วยความอยากความหวังความหมายมั่น

และความหวาดหวั่นว่า ขอให้เป็นอย่างนั้นเถิด มันจะเป็นอย่างนั้นหรือไม่
หนอ เป็นต้น จึงยังแฝงเอาเชื้อแห่งความทุกข์ซ่อนไว้ลึกซึ้งในภายใน

ขั้นนี้ยังเป็นเอกภาพที่มีความแยกต่างหาก ซึ่งสิ่งที่ต่างหากกันเข้ามา
รวมกัน มีตัวตนที่ไปรวมเข้ากับสิ่งอื่น หรือฝังกลืนเข้าไปในสิ่งนั้นในงานนั้น
ซึ่งเมื่อมีการรวมเข้าก็อาจมีการแยกออกได้อีก

ส่วนในอีกระดับหนึ่ง ความประสานกลมกลืนของชีวิตจิตใจกับงาน
ที่ทำ เป็นไปพร้อมด้วยความรู้เท่าทันตามความเป็นจริงในธรรมชาติของชีวิต
และการงานเป็นต้น ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยไม่ต้องอยากไม่ต้องยึดถือ
สำคัญมั่นหมาย ให้นอกเหนือ หรือเกินออกไปจากการกระทำตามเหตุผล
ด้วยความตั้งใจและเพียรพยายามอย่างจริงจัง

ขั้นนี้เป็นภาวะของอิสระภาพ ซึ่งเอกภาพเป็นเพียงสำนวนพูด เพราะ
แท้จริงแล้ว ไม่มีอะไรแยกต่างหากที่จะต้องมารวมเข้าด้วยกัน เนื่องจากไม่มี
ตัวตนที่จะเข้าไปรวมหรือแยกออกมา เป็นเพียงความเป็นไปหรือดำเนินไป
อย่างประสานกลมกลืนในความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย

ที่แท้ก็คือความโปร่งโล่งเป็นอิสระ เรียกว่าภาวะปลอดทุกข์ไร้ปัญหา
เพราะไม่มีช่องให้ความคับข้องติดขัดบีบคั้นเกิดขึ้นได้เลย

ฉะนั้น พึงเข้าใจว่า ภาวะที่ชีวิต งาน และธรรม ประสานกลมกลืนเข้า
เป็นหนึ่งเดียว ดังได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ ซึ่งผู้ทำงานมีชีวิตเต็มสมบูรณ์เสร็จ
สิ้นไปในแต่ละขณะ ที่เป็นปัจจุบันนั้น ว่าที่จริงแล้ว เมื่อถึงขั้นสุดท้าย ก็ตรง
กันกับภาวะของการมีชีวิตที่เป็นอิสระอยู่พ้นเหนืองาน ที่กล่าวถึงในที่นี้แน่นอน

ทั้งนี้เพราะว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น หมายถึงความ
สัมพันธ์ที่กลมกลืนเสร็จสิ้นผ่านไปในแต่ละขณะ ไม่ใช่เป็นการเข้าไปยึดติด
ผูกพันอยู่ด้วยกัน ซึ่งแม้จะอยู่ในขณะเดียวกัน ก็กลายเป็นแยกต่างหาก จึงมา

รวมหรือยึดติดกัน

แต่ในภาวะที่เป็นเอกภาพอย่างสมบูรณ์แท้จริง ผู้ที่ทำงาน มีชีวิต เป็นงาน และมีงานเป็นชีวิตในขณะนั้นๆ เสรีจลื่นไป โดยไม่มีตัวตนที่จะแยก ออกมายึดติดในขณะนั้น และไม่มีอะไรค้างใจเลยไปจากปัจจุบัน จึงเป็น อิสรภาพในท่ามกลางแห่งภาวะที่เรียกว่าเป็นเอกภาพนั้นทีเดียว

เป็นอันว่า *ชีวิตนี้เพื่องาน งานนี้เพื่อธรรม* และลึกลงไปอีก ชีวิตนี้ก็เป็นงาน และงานนี้ก็เพื่อธรรม และชีวิตก็เป็นธรรมเองด้วย จนกระทั่งในที่สุด ชีวิตนี้ก็มาถึงขั้นสุดท้าย คือเป็นชีวิตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับงาน แต่ก็ เป็นอิสระอยู่พ้นเหนือแม่แต่งาน

ก็เป็นอันว่า ถึงความจบสิ้นสมบูรณ์ ถ้าถึงขั้นนี้ก็เรียกว่าเป็น ประโยชน์สูงสุดในประโยชน์สามขั้น ที่เราจะต้องทำให้ได้

พระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า คนเราเกิดมาควรเข้าถึงประโยชน์ให้ครบ สามขั้น และประโยชน์ทั้งสามขั้นนี้แหละคือเครื่องมือ หรือเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้วัดผลของตนในการดำเนินชีวิต

ถ้าเราดำเนินชีวิตของเราไปแล้ว คอยเอาหลักประโยชน์ หรือจุดหมายสามขั้นนี้มาวัดตัวเองอยู่เสมอ เราก็จะเห็นการพัฒนาของตัวเอง

ไม่ว่าเราจะมองชีวิตเป็นการพัฒนาตนเอง หรือเป็นการสะสมสร้าง สรรค์ความดีก็ตาม หลักประโยชน์สามขั้นนี้สามารถนำมาใช้ได้เสมอไป ใช้ได้ จนถึงขั้นสมบูรณ์เป็นอิสระ จบการพัฒนา อยู่พ้นเหนือการที่จะเป็นทุกข์ แม้ แต่เพราะความดี